

РОДИЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ СИМВОЛІКИ ПРИЛУЧЕННЯ НОВОНАРОДЖЕНОГО ДО ТРАДИЦІЙНОГО СОЦІУМУ (СЕРЕДИНА XIX – XX СТ.)

Серед ключових проблем, що з кінця XIX ст. і до сьогодні досліджуються українськими науковцями, чільне місце посіла традиційна родина, її устрій, взаємовідносини, обрядовість. Частиною цієї проблематики стало вивчення дитячої субкультури у розмаїтті форм і проявів життєдіяльності. У структурі різноманітних галузей життя дитини як частини традиційного соціуму одним із найважливіших є дослідження обрядів першого року життя дитини. У цій проблематиці від середини XIX ст. до сьогодні накопичено величезний обсяг різноманітних польових матеріалів, у якому представлені всі місцевості України. Серед дослідників, що працювали у цій галузі на межі XIX – XX ст., насамперед слід згадати Зенона Кузеля, Олександра Малинку, Миколу Сумцова, які залишили нам перші аналітичні статті про особливості проведення так званих «родин» і «хрестин» в Україні¹.

Трохи пізніше, у 1906 – 1907 р. Наукове товариство Шевченка у Львові видрукувало фундаментальну працю про життя і побут української дитини чигиринського священика-дослідника Марка Грушевського². У ній насамперед створено детальну структуру досліджуваного питання, що дозволило автору проаналізувати величезний польовий матеріал і речові пам'ятки, попередньо зібрані ним на Чигиринщині. У книзі М. Грушевського дитина розглядається як частина традиційного суспільства, що розвивається циклічно – у колі своїх вірувань та обрядів. Її появі передують шлюб батьків, вагітність, народження, виховання, дорослість і смерть. І цей відлік біологічного часу супроводжується відповідними обрядами, які засвідчують традицію як необхідний засіб збереження етносу. Завдяки таким комплексним підходам згадана праця М. Грушевського не втратила своєї актуальності до наших днів.

Комплексний підхід у вивченні дитячої субкультури в часи існування ВУАН продовжила визначний науковець Ніна Заглада. Її відома книга, створена на матеріалах дитячого побуту одного села Північної Київщини ще раз засвідчила потребу всебічного аналізу проблеми³.

¹ Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Зенон Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології — Львів, 1906 — Т. 8.— С. 1-60; Малинка А. Родины и хрестыны (Матеріаль собранъ въ м. Мрине, Нежинского у.) Александр Малинка // Киевская старина. — 1898. — Т. LXI. — С. 254 – 286; Сумцов Н. О славянских народных воззрениях на новорожденного ребенка / Николай Сумцов // Журнал министерства народного просвещения. — 1880. — Ноябрь. — С. 68 – 94.

² Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. — К.: Либідь, 2006. — 256 с.: іл.

³ Заглада Н. Побут селянської дитини : матеріали до монографії с. Старолісія / Н. Заглада. — К., 1929. — 180 с.

Студіювання родильної обрядовості України було активно продовжене після створення Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського. Вже у повоєнний час ця тема висвітлювалась у колективних монографіях⁴.

Нарешті у кінці ХХ ст. українським етнологом Наталею Гаврилюк було проведене картографування українських родильних обрядів, в результаті якого визначені головні територіальні зони побутування обрядових варіантів – північний, південно-західний (Правобережний), центральний (Наддніпрянина), східний (Харківщина) і південний, з виділенням найважливіших регіональних явищ й атрибутів⁵.

Дослідження обраної проблематики засвідчило не лише строкатість фактичного матеріалу, а й багатоманітність семіотичних кодів, захованих у всіх структурних етапах родильної обрядовості – допологовому, пологовому і післяпологовому циклах. При цьому давно вживана класифікація родильних обрядів Дмитра Зеленина, який виділив у східних слов'ян три найважливіші групи: ті, що пов'язані з пологами і народженням; обряди прилучення дитини до родини; очисні обряди для матері і повитухи⁶. Однак поєднання у одному класифікаційному ряду пологів як структурного циклу і тематичних частин «прилучення» та «очищення» створило певні труднощі для подальшого наукового аналізу й обумовило пошуки нових підходів і уточнень.

Українські родильні обряди як одна з найважливіших складових життєдіяльності сім'ї, роду й етносу були частиною народного світогляду, у якому переплелися дохристиянські і християнські уявлення і вірування. Народження у традиційному суспільстві – одна з найважливіших соціальних цінностей, закон роду, що його забезпечували численні норми, звичаї та ритуали. Поява дитини була важливою для всієї сільської громади, оскільки у майбутньому вона ставала в ній повноправним членом. Спорідненість пов'язувалася з життєвими силами, зростанням і репродуктивністю. А прилучення новонародженого до родового соціуму являло собою тривалий сакралізований процес, який цілісно так і не був досліджений в колі явищ української родильної обрядовості. Модель його реалізації видається нам значно складнішою від тієї, яка вже була попередньо студійована і в етнологічних працях представлена насамперед ритуалами «родин» і «хрестин». Аналізу цього питання присвячена наша стаття.

Традиційний український соціум як цілісність існував і розвивався на циклічно повторюваних давніх правилах і нормах, які забезпечували здоров'я, життєві сили і добробут усім його членам. Власне вагітність як виникнення ембріону у традиційному суспільстві була можливою лише через шлюб із його численни-

⁴ Йдеться про спеціальний розділ, присвячений загальному огляду родильних обрядів українців Олексія Кравця – див. Українці. Історико-етнографічна монографія. (Макет) / Відп. ред. К.Г. Гуслистий. – Т. І. – К.: вид-во АН УРСР, 1959. – С. 466 – 469.

⁵ Гаврилюк Н.А. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Наталья Гаврилюк. – К.: Наукова думка, 1981. – 280 с.

⁶ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – С. 319.

ми ритуалами. Серед них зустрічаємо ті, що мали забезпечити молодим статеву продуктивність упродовж життя. Подружжя без дітей традиційним суспільством сприймалося як неповноцінне. Зазвичай винною у такому подружжі вважали жінку. За деякими віруваннями, причиною безпліддя могло стати народження у момент нового місяця:

«Жоунка без місячки каменіца (бесплодна), бо родилась на старому місяці в кінці (новолуння – І.Н.)»⁷.

При цьому безпліддя намагалися подолати різними засобами, переважна більшість яких була пов'язана з використанням предметів або речовин, отриманих від репродуктивних родин:

«Як бесплодна, то парат од якоїсь дитини три пуповини і дають їй пиль, щоб вона не знала»⁸.

Вагітність, за народними характеристиками, була «зачепленням» дитини в материнському лоні. Момент запліднення був надзвичайно важливим з погляду майбутнього здоров'я дитини, її долі і навіть зовнішності. Про це існує чимало текстів у різноманітних архівних збірках. Так, запліднення жінки у денний період віщувало народження білявої дитини, вночі – відповідно чорнявої. Маємо також свідчення про те, що, як хотіли, щоб дитя було кучерявим, то «треба було придбати його на горосі (гороховиння – І.Н.)»⁹. Вагітність у чоловічі дні, за уявленнями, обумовлювала народження хлопчика, а у жіночі – дівчинки.

У народі існували також способи визначення статі майбутньої дитини ще у період її виношування. Плями на обличчі вагітної свідчили про те, що народиться дівчинка, натомість червонястість її обличчя, що хлопчик. Дитя, що вперше забилося у правому боці мало бути хлопцем, в лівому – дівчиною¹⁰. На першому етапі вагітності, коли дитина ще не ворушилася у лоні, її вважали «бездушною» і до свого народження вона вважалася поза «світом»¹¹. Однак, саме на цей період припадають численні заборони вагітній, які мали на меті забезпечити новонародженому всебічне здоров'я – духовне і фізичне насамперед розум і красу. Їх переважна більшість ґрунтувалася на існуванні у традиційному українському суспільстві страху перед можливою карою. Особливо боялися, щоб не дотримання деяких заборон не призвело до дитячого каліцтва або зовнішніх вад – родимих плям, висипань тощо. За твердженням М. Грушевського у джерелах XV – XVI ст. усі незвичні утворення на дитячому тілі вважалися проявами нечистої сили¹².

⁷ Кравченко В. Родини / Василь Кравченко // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (далі АНФР ІМФЕ – І.Н.). – Ф. 15-3. – Од. зб. 158. – Арк. 143.

⁸ Там само. – Арк. 145.

⁹ Зап. І.І. Несен 1997 р. у с. Жовтнєве Олевського р-ну Житомирської обл. від Філоненко Надії Адамівни, 1921 р. нар.

¹⁰ Кравченко В. Родини / Василь Кравченко // АНФР ІМФЕ. – Ф. 15-3. – Од. зб. 158. – Арк. 146 – 147.

¹¹ Грушевський М. Дитина у звичаях... / Марко Грушевський – С. 27, 28.

¹² Грушевський М. Дитина у звичаях... / Марко Грушевський – С. 23.

Інші заборони безпосередньо пов'язані з бажанням забезпечити вагітній легкі пологи. У цьому контексті найбільшою загрозою для неї було перебування на різномісних межах. Так, від її сидіння на порозі дитя народжуючись могло зупинитися на виході з малого тазу («у воротях»). Переступання через мотузку як ще одну межу могло призвести до обмотування дитини в материнському лоні пуповиною. Такі заборони вагітній утворюють декілька груп:

- її негативна поведінка (робота у свята; ображення домашніх тварин або забивання свійської птиці, худоби);
- спостереження за небезпечними (порубіжними) ситуаціями (пожежею, мерцем під час похорону тощо);
- перебування на межах.

Як бачимо, в явленнях про ненароджену дитину існувала амбівалентність трактувань – її тимчасова відокремленість від «цього світу» і залежність дитячої долі від поведінки матері.

Пологи як завершення виношування дитини у народній лексиці мали значення руйнування, розпаду вагітної. Про неї казали, що «розсипалася» або «з печі впала», а про дитя, що «знайшлося». Пологи як день появи дитини на світ мав величезне значення і впливав на її подальше життя. Насамперед сприятливою тут визнавалася ростуча місячна фаза:

«Щиталось краще, як родилось на подповні. Молодик, знаєте, на молодіку і капусту не кладуть, він же ще і не обтерся, він слиз не має. Повний місяць багато дорожже молодика»¹³.

Існувало також чимало уявлень про щасливі і нещасливі для народження дні тижня. На жаль польові тексти з цього приводу є доволі суперечливими і потребують подальших уточнень і порівняльного аналізу джерел. Однак з упевненістю можемо сказати, що найщасливішою для народження у народних традиціях українців визнавалася неділя, а найнещаснішою – п'ятниця.

При цьому у селах басейну Уборті локально були поширені твердження, що для народження дівчини щасливим був чоловічий день, а для хлопця – жіночий. Саме тут автором статті також було записано декілька розгорнутих свідчень:

«Понеділок нещасливий для народження, це день відьом. Дитя, що народилося у вівторок скрозь буде щасливе, як щось возьме, ніхто не замить, буде спокійне. У середу родія – буде довольне, багате. У четвер родія роботящі і крикливі. У п'ятницю – всіми любиме. У суботу родія діти до роботи. У неділю родія на добре»¹⁴.

Або:

¹³ Зап. І.І. Несен у 2002 р. у с. Чайківка Радомишльського р-ну Житомирської обл. від Янович Катерини Кузьмівни, 1930 р. нар.

¹⁴ Зап. І.І. Несен 1997 р. у с. Жовтнєве Олевського р-ну Житомирської обл. від Філоненко Надії Адамівни, 1921 р. нар.

«Якщо дитя родиться в середу – в армію не поїде, у суботу – все житиме, будуть клопоти, народиться в неділю – пагано»¹⁵.

Або:

«Як родилося в середу, казали, що буде нещасливе»¹⁶.

Нарешті з погляду християнського небезпечним і негативним вважалося народження у дні найбільших церковних свят – Різдва і Благовіщення.

Як уже згадували, момент народження дитини безпосередньо пов'язаний із її долею. На неї, за уявленнями, впливало чимало факторів. Серед них насамперед випадки народження з залишками плодового міхура на тілі номіновані характеристиками «у сорочці», «у чепці», «в мішку». Вони вважалися першим одягом новонародженого, а отже запорукою щастя. У поглядах на майбутнє дитини зважали і на період доби, у який відбулися пологи. Перша половина дня вважалася щасливішою за вечірню. Зі зовнішніх ознак запорукою щасливої долі вважалися ті родимі плями на тілі, які дитя не могло побачити. Так у польових текстах дослідника Василя Доманицького, що походять з Середньої Рівненщини знаходимо такі свідчення:

«Як у дитини родиме пятно у тому місці, що вона не може побачити на спині, буде щасливе»¹⁷.

Натомість нещасливою вважалася дитина, що народилася обличчям до низу:

«Як дитя родилось ницки, то казали, що буде нещасливе, болить буде»¹⁸.

Про дитину, що народжувалася обвитою пуповиною, казали, що буде солдатом. У випадку ж одночасної з пологам смерті найближчого родича, дитя мало отримати його долю і втратити свою власну. Нарешті зміна дитячої долі мала відбутися, якщо у майбутньому її двічі відлучали від грудей. Це призводило до того, що вона набувала особливих здібностей наводити так звані «вроки», ставала «урочливою» щодо себе й інших.

Саме під час пологів починався процес ритуального прилучення дитини до родини. Його здійснювала повитуха через численні ритуали насамперед із пуповиною. Остання в етнології давно визнана символічною ниткою з матір'я й одночасно сакральним центром. Тому відрізання пуповини як безпосереднє відокремлення від матері одночасно наділяло її репродуктивними функціями, майбутніми навичками та уміннями. У цьому контексті пуповина семантично пов'язана зі здоров'ям, розумом і майбутнім фахом. Тому у дівчинки її традиційно відрізали на прядильній гребінці, а хлопчику – на сокирі, ціпі, вуздечці. З часом поширилася традиція відрізати на книжці – для майбутньої освіченості. На

¹⁵ Зап. І.І. Несен у 1997 р. у с. Сушани Олевського р-ну Житомирської обл. від Гончар Ольги Петрівни, 1930 р. нар.

¹⁶ Зап. І.І. Несен у с. Малий Дивлін Лугинського р-ну Житомирської обл. від Сингаївської Марії Йосипівни, 1917 р. нар.

¹⁷ Доманицький В. Етнографічні матеріали 1890 – 1896 рр. / Василь Доманицький // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі IP – *I.H.*). – Ф. 33. – № 496. – Арк. 47.

¹⁸ Зап. І.І. Несен у 1997 р. у с. Замислович Олевського р-ну Житомирської обл. від Ференець Євдокії Омелянівни, 1926 р. нар.

Полтавщині зафіксовано традицію відрізати пуповину на спеціальній іконі¹⁹. Три вузли на пуповині на три роки мали забезпечити породіллю від вагітності. Для ритуалів зав'язування пуповини існували особливі молитви «від порчі»: «Зав'язую щастя, здоров'є, вік довгий і розум добрий».

За уявленнями, дитина у своєму біологічному житті завжди була пов'язана з пуповиною. Тому відсохлий її шматочок, що відпадав приблизно за шість тижнів, мав знаходитися десь поблизу, у хаті і був важливим цілющим атрибутом, що міг, як згадувалося вище, вилікувати від безпліддя та деяких інших проблем. Його зашивали у дитячу подушку або одягали їй на шию для спокійного сну, або клали до хатніх ікон, або ховали у щілину отвору хатнього сволоку.

Наступним обрядовим кроком соціалізації дитини було її з'єднання з батьком через загортання у його сорочку. Найпоширеніша народна мотивація цього ритуалу – «щоб любив»:

«Новонародженого баба одягає у штани і сорочку батькову, щоб той більш любив»²⁰.

Або:

«Як обертати в сорочку, буде щасливе, а у фартух не загортають, бо як стане дорослим, трудно буде знайти йому пару (хлопцю чи дівчині) – І.Н.»²¹.

Після загортання дитина прилучалася до своєї домівки через обряди з плацентою («місце», «містище», «гніздо», «постель»). Її закопували у відомих своєю священістю місцях хати – на покуті²², біля печі або під «водником», порогом. Могли закопувати і в господарських будівлях, під кутом або порогом з метою посилити продуктивність своєї худоби. Це прилучення, за окремими описами, мало в собі ознаки жертвоприношення, що можливо призначалося для домовика:

«Місце виймають трьома пальцями. Замотують в платочок, кладуть гроші, або яйце, або сіль, закопують у покліті або в хаті под водником»²³.

За іншими свідченнями, перевертання місця мало дати інакшу стать наступної дитини:

«Як у сім'ї родяться однополі діти, то перед закопуванням місце баба перевертала»²⁴.

Закопування місця під фруктовим деревом не лише семіотично з'єднувало дитину з рідною землею, а й наділяло репродуктивністю. Таку символіку «місця» ілюструє наступний текст:

¹⁹ Там само. – С. 38.

²⁰ Доманицький В. Етнографічні матеріали 1890 – 1896 рр. / Василь Доманицький // ІР. – Ф. 33. – № 496. – Арк. 48.

²¹ Там само. – Арк. 66.

²² При народженні дівчинки закопування місця на покуті мотивували у майбутньому швидким засиланням до неї сватів.

²³ Кравченко В. Родини / Василь Кравченко // АНФР ІМФЕ. – Ф. 15-3. – Од. зб. 158. – Арк. 160.

²⁴ Зап. І.І. Несен у 1997 р. у с. Жовтнєве Олевського р-ну Житомирської обл. від Філоненко Надії Адамівни, 1921 р. нар.

«Місце закопували пуповиною лише до верху, щоб іще діти були»²⁵.

Часом у ямку до «місця» кидали житнє зерно. Натомість плаценту померлої дитини відкопували і переносили на город, мотивуючи цю дію бажанням відновити продуктивність породіллі, щоб діти росли як трава на городі²⁶.

Складну багатозначну семіотику мала і купіль, особливо перша. У ній мотив прилучення дитини до рідної хати поєднаний з темами сакрального очищення, лікування тощо. Право на перші купелі (7 або 9 днів) мала лише повитуха. Далі купала мати. Новонародженому купіль давала здоров'я, красу і фізичний розвиток. Від якісно приготованої і проведеної купелі у дитини відбувся розвиток опорного апарату і набирання ваги. Окремі пісенні зразки засвідчують, що купіль забезпечувала дитині у майбутньому щастя або навпаки:

*«Чи ти мене мамо в куплі не купала,
Чи ти мені мамо щастя не бажала.
Не раз тебе доню в шавлії купала,
Не раз гірка доля в купіль заглядала»²⁷*

При цьому з купілью пов'язано чимало заборон і застережень. Найбільш відомі серед них – заборона купати дитину після заходу сонця. Однак, маємо з цього приводу деякі регіональні уточнення:

«Дитину купалі після обіду, як день зменшувався і в першій половині дня, як збільшувався»²⁸.

Окрім цього подекуди в Україні дитину заборонялося купати у той день тижня, коли вона народилася на знак шанування. Нарешті після обряду церковного хрещення існувала сільська традиція не купати дитину упродовж наступних трьох днів.

Традиції купелі в українській традиції мають повноцінну світоглядну і ритуальну структуру. Тут регламентувалися способи підготовки води, рослинні відвари, що їх додавали. Так, найкращою визнавалася набрана до схід сонця і підігріта вода. Від купання у кип'яченій воді дитина мала стати злою. Надзвичайно великом є корпус польових записів із різних регіонів України про застосування для купелі різних рослин. Насамперед народна традиція виділяла дівочі і хлопчачі рослини. Дівочою відповідно вважалася калина, а хлопчачою – дуб або барвінок і деякі інші деревні породи:

*«Спи дитино, бо покину, сама піду по калину,
Наламаю калиноньки, піложу під головоньки,
А калина буде цвісти, А дитина буде рости»²⁹.*

²⁵ Там само.

²⁶ Грушевський М. . Дитина у звичаях... / Марко Грушевський – С. 40.

²⁷ Зап. І.І. Несен у 1993 р. у с. Борщівка Здобунівського р-ну Рівненської обл. від

²⁸ Зап. І.І. Несен у 1997 р. у С. Тепениця Олевського р-ну Житомирської обл. від

²⁹ Зап. І.І. Несен у 1994 р. у с. Вельбівно Острівського р-ну Рівненської обл. від Яцюк Домки Андріївни, 1931 р. нар.

Для чистої шкіри і швидкого набирання ваги, купали у череді («вовчках») і ромашці («рум'янку»). Місцеві традиції застосування купельних рослин дуже різноманітні:

«У купіль завжди шось клали, чистою водою ніколи не купали. Клали переїди сіна. Зимом корова їсть, то з-під неї переїди взяти і вкласти в купіль, то вона навариця і таке руде стає. «Терник» давали або «цеберка» (чебрець – І.Н.). Нариваємо снопок цебриків і держимо, воно таке пахуче. Після заходу не купали, бо сонце падає на низ і дитяток вже не росте, а від купелі дитя завжди повинно рости. Два рази купаєм – воно бистріше набирає тілечка – вранці і після обіду»³⁰.

Рослини з купелі вважалися цілющими і могли застосовуватися у господарстві зокрема для магічного збільшення приплоду худоби тощо:

«Ті квіточки, якщо дівчинка, до кїдають корові, а якщо хлопчик, до кїдають до свіноматок, щоб свіноматка привела більш кабанчіков, бо кабанчікі дорожчі, а корова, щоб водила бичків да привела теличку»³¹.

Зауважимо, що традиція використання рослин у дитячій купелі мала найбільше поширення на теренах степових і лісостепових історико-етнографічних регіонів України. Натомість на Поліссі такі рослини вживали значно рідше, а у купіль додавали свячену воду, попіл із печі, який сипали у воду хрестоподібно, жито, свячений мак тощо.

У випадку виникнення різних хвороб, додавали відповідні інгредієнти. Так, від «жовтяниці» у воду клали коралі. Якщо дитя крєктало, його купали у «свинячому барлозі» (підстилка) або викачували по дитині дев'ять хлібних балабушок і давали їх з'їсти свиням³².

Купільна вода мала особливий статус і була пов'язана з дитям. Після обмивання дитини воду оберігали від чужих і виливали з численними застереженнями – лише у першій половині дня в особливі місця в хаті (під водником) або знадвору на куті з мотивацією, «щоб ніхто не ходив»:

«Баба по углах ночов сипала попел, мак, щоб спало і капала дитині з пальця в рот води. Попел брали навхрест із печі. Воду од купелі виливали на заход сонця под трі колкі, щоб нічого не ходило і щоб дитя моцувалося (було сильним – І.Н.)»³³.

Отже ритуали з'єднання дитини з родиною і домівкою починаються вже на етапі пологів і відбуваються у процесі здійснення ритуалів із пуповиною, плаценною, першого загортання і першої купелі.

³⁰ Зап. І.І. Несен у 2002 р. у с. Чайківка Радомишльського р-ну Житомирської обл. від Янович Катерини Кузьмівни, 1930 р. нар.

³¹ Там само.

³² Кравченко В. Родини / Василь Кравченко // АНФР ІМФЕ. – Ф. 15-3. – Од. зб. 158. – Арк. 173.

³³ Зап. І.І. Несен у 1997 р. у с. Радовель Олевського р-ну Житомирської обл. від Юськової Антоніни Іванівни, 1926 р. нар.

Далі у післяпологовому циклі дитина насамперед прилучалась до жіночої частини родини – справляли «народини», «родини». Ритуально таке з'єднання відбувалося через привітання матері і колективну трапезу. Натомість участь у цьому дійстві була заборонена чоловікам, жінкам із місячними виділеннями³⁴ і грудним (беззубим) дітям.

Семантика прилучення немовляти до хатнього середовища пов'язана і з колиською як першою власною оселею і материнським символом. Сюди для захисту клали різноманітні залізні предмети зазвичай ключ, підкову, голку або ніж. З іншого – хрестик і шматочок хліба. Подекуди як оберег клали чоловічі штани або чорну хустку; рослини (часом свячені на Спаса), що відганяли нечисту силу.

Одним із останніх у післяпологовому циклі обрядів прилучення дитини до соціуму було церковне хрещення. Усю підготовку до нього дитини (купання й оберегові заходи) проводила повитуха і далі – куми. Терміни хрещення були різні і, в народній ідеології, залежали від фізичної міцності новонародженого. Слабеньку дитину прагнули охрестити зразу після народження – від одного до трьох днів:

«До хрестин дитя не мують і не дають цицки, а запровають її хлібним квасом. Тому перше що роблять – хрестять»³⁵.

З цими ж уявленнями пов'язане існування традиції, коли баба попередньо хрестила слабке дитя під час першої купелі, давши імена – Єва або Марія, Адам або Іван. Особливо поспішали охрестити дівчаток, мотивуючи це тим, що швидко підуть заміж. Такі погляди в українських селах були пов'язані з віруваннями, що до хрещення дитина є небезпечною. Саме тому подекуди існували заборони на її грудне годування породілею до проведення воцерковлення. З цієї ж причини виникли уявлення, що відтягування хрещення призведе до того, що дитя довго не говоритиме³⁶. У випадку частих дитячих смертей у родині по селах існувала практика перекуповування дитини кимось із односельців. Це мало допомогти їй вижити.

Саме в церкві дитина отримувала ім'я. У найдавнішій традиції воно було дідове або бабине. З часом переважаючою практикою став вибір священиком імені за святцями. Ім'я – один із найважливіших соціальних кодів, що впливав на весь життєвий шлях свого власника. Тому часом воно ставало покаранням батькам у випадку провини за вагітність, що наставала у річні пости. У цьому випадку священик давав незвичне ім'я і це могло вплинути на майбутнє дитини. Через хрещення встановлювалося і духовне рідство між батьками новонародженого й обраними кумами.

³⁴ Для них також існували правила покласти в кишеню шматочок заліза, мідні гроші або обв'язати палець/ногу червоною ниткою. Всі згадані предмети – залізо, мідь, червоний колір зав'язок семіотично пов'язані з вогнем, а отже мають очисну здатність.

³⁵ Доманицький В. Етнографічні матеріали 1890 – 1896 рр. / Василь Доманицький // ІР. – Ф. 33. – № 496. – Арк. 24.

³⁶ Зап. І.І. Несен у 1997 р. у с. Радовель Олевського р-ну Житомирської обл. від Хлань Марії Федорівни, 1929 р. нар.

У святкуванні хрестин брало участь широке коло осіб – не лише жінки, а й чоловіки. Крім подружніх пар сюди запрошувалися й неодружені родичі. Їжа, на хрестинах, з-поміж інших мала з'єднувальну символіку. Насамперед йдеться про «бабину кашу», поширену на Правобережному Поліссі, що її виготовлення і розподіл мали розвинену ритуалістику і численні міфологічні сюжети. Комунікаційною символікою були наділені і бабині «квітки», що були широко вживаними хрестинними атрибутами на більшій частині України.

Зазначимо, що у минулому хрестини мали розвинену структуру і могли тривати до тижня. Коли така традиція почала відмирати, обов'язковим стало принаймні дводенне святкування – хрестини і похрестини, коли повитуха запрошувала родину породілі до корчми, де пропивали гроші, зароблені бабою за кашу або «квітки»:

«Хрестини тягнуться тиждень аж до восьмого дня, коли баба дякує. ...під час пиття бабу возили на теліжці або і верхи на коняці»³⁷.

Завершенням післяпологового прилучення новонародженого до сільської громади було його введення до церкви з матір'ю – «вводи́ни», «вивід». Для матері це був акт остаточного очищення, а для дитини – прилучення до храму, адже хлопчик священник заносив до вітаря, а дівчинку обносив навколо аналоя повз царські врата. За поведінкою під час цього обряду немовляти односельці визначали його можливе майбутнє. Зокрема казали, що спляча дитина має стати священником.

«Вводи́ни» відбувалися на 40 день або приблизно через 6 тижнів. Цей відрізок у житті новонародженого був пов'язаний із його численними обереговими звичаями (не сушили пелюшок на дворі). За цей час зазвичай відпадала пуповина, дитя починало усміхатися, що свідчило про появу у нього душі; щодні відбувалися дитячі купелі. Саме від «вводи́н» до року роділі несли повитусі різного вигляду хліби (пирogi, калачі тощо) на знак її остаточного післяпологового (кровного) відокремлення від родини, де вона прийняла пологи:

«На 40 день уводи́ни, з роділею іде повитуха. З хліба лобок і сіль у кишеню роділі, щоб дитина росла кріпка, щоб годувалась. Як уже почне ходити, батьки з повітухою, узявши дитину ідуть до кумів в хату з калачами. Як дитина умре, калачі заміняють на книші»³⁸.

Завершуючи аналіз порушеного у статті питання, ми переконалися, що символіка прилучення новонародженого до соціуму простежується вже на етапі пологів і втілюється в уявленнях про пуповину, місце, купіль, у традиціях першого загоргання. У такий спосіб повитуха встановлювала послідовний зв'язок з матір'ю, батьком, домівкою через різні ритуали. Далі звичаєві й обрядові сюжети, пов'язані з темою прилучення посилювалися у своєму змісті і поширювалися на жіночу частину родини і громади, і нарешті на чоловічу.

³⁷ Доманицький В. Етнографічні матеріали 1890 – 1896 рр. / Василь Доманицький // ІР. – Ф. 33. – № 496. – Арк. 13, 26.

³⁸ Доманицький В. Етнографічні матеріали 1890 – 1896 рр. / Василь Доманицький // ІР. – Ф. 33. – № 496. – Арк. 36.

Родильні атрибути і субстанції виконують роль сакральних родових медіаторів. Так дитяча плацента і пуповина важливі для неї, її родини і сільської громади. Вони застосовувалися у лікуванні та господарській магії.

У наступних етапах свого життя дитина зростала, дорослішала, старіла, живучи за законами культурної традиції. У такому коловороті сімейно-родові стосунки традиційного українського суспільства являли собою репродуктивну модель.